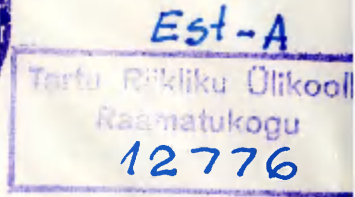

3956020X

Den svenska tiden i estnisk historieforskning

av
E v a l d B l u m f e l d t.

Den estniska vetenskapliga och populärvetenskapliga historiska litteraturen är ganska ung. Vad dess behandling av den svenska tiden beträffar, så uppgår dess ålder icke ens till ett halvt århundrade. Därför kan det estniska folkets traditionella uppfattning av svensktiden som den gamla goda tiden — en uppfattning, som är betydligt äldre än de i den skrivna estniska historielitteraturen ådagalagda åsikterna om den svenska tiden — icke ha funnit sin väg till folket genom litteraturen utan måste under tidernas lopp av sig själv ha uppstått i det estniska folkets medvetande.

Mot bakgrunden av det århundrade, som följde på det stora nordiska kriget, blir denna folkliga uppfattnings genesis förståelig, ja, t. o. m. möjlig att följa i sin utveckling. Esternas livsvillkor voro ju under 1700-talet svårare än någonsin förut. Under sådana omständigheter erinrade man sig de mer eller mindre regelbundna förhållanden, välståndet och det av staten tryggade rättstillståndet, som härskade under slutet av den svenska tiden. Allt detta goda trodde sig den estnische bonden endast kunna återuppnå på en väg — genom landets återförening med Sverige. Detta är också orsaken till esternas förhållande av svensktiden, orsaken till "messiastron", om man så får kalla de förhoppningar, som folket hyste på frälsning genom Sverige. Om dessa förhoppningars omfattning vittna ännu i dag de i nästan alla Estlands socknar förekommande s. k. "svenska ekarna" och de med dem förknippade muntliga traditionerna. Emellanåt tyckas dessa förhoppningar och apoteosen av den svenska tiden redan under 1700-talet ha vunnit en sådan utbredning och en sådan aktivitet, att de tysk-baltiska författarna häri sågo en direkt fara och ansågo det nödvändigt att utrota denna tradition.

Denna folkligt estniska uppfattning av den svenska tiden influerade också den estniska historieforskningens inställning till svensktiden, som utvecklade sig mot slutet av 1800-talet. Bland de äldre estniska skriftställare, som ha intresserat sig för den svenska tiden kunna nämnas: M. J. E i s e n, J. K ö p p, M. M o r r i s o n, H. P r a n t s, W. R e i m a n och J. S i t s k a. Av dessa

har blott den sistnämnde vetenskaplig historisk utbildning, de andra äro dilettanter på historiens arbetsfält. Det övertvägande antalet uppsatser av ovannämnda författare har väl numera huvudsakligen endast intresse som dokument i historieforskningens historia. Därför är det här överflödigt att uppräknat något större antal av dem. Nämnas kan J. S i t s k a's *Mõisate tagasi-võtmise Rootsi ajal* (Godsreduktionen under den svenska tiden), Tallinn 1904, 56 s. I det Sitska behandlar reduktionen huvudsakligen på grundval av de i tryck utkomna livländska lantdagens recesser och därtill hörande litteratur, bestrider han de tysk-baltiska historieskrivarnas åsikt, att reduktionen skall ha gått hårdare fram i Livland än i Sverige. Ej heller anser han reduktionen som en särskild oförrätt mot den livländska adeln. Enligt hans åsikt var reduktionen oundviklig med hänsyn till de svenska statsfinansernas ställning och var en åtgärd i hela landets intresse. Adeln däremot hade blott handlat utifrån sina inskränkta ståndsintressen och genom sin långvariga opposition själv bidragit till, att reduktionen i Livland överhuvudtaget fick en sådan omfattning.

Av den i hög grad produktive H. P r a n t s' många uppsatser nämnes här blott en: *Eestlaste osa Põhjasõjas* (Esternas roll i det nordiska kriget), Postimees 1917, nr. 147—149, vari han på grundval av arkivmaterial behandlar det då ännu helt nya problemet om de estniska soldaterna i det nordiska kriget.

Innehållsrikast äro W. R e i m a n s uppsatser. Även Reiman, som var teolog, var som dilettant verksam på det historiska området. Han har dock en djupare förståelse för det historiska skeendet och en säkrare arbetsmetod än de förut nämnda. I sina större undersökningar lämnar Reiman värdefulla bidrag speciellt till frågan om den estniska litteratur- och språkhistorien, men dessa uppsatser, av vilka en närmare undersökning dock skulle falla utom ramen för denna överblick, berika tillika vår kännedom om kyrkliga och kulturhistoriska förhållanden på 1600-talet. Av hans historiska artiklar må här blott tvenne nämnas. I artikeln *Pildid Põhjasõjast* (Bilder ur det nordiska kriget) *Sirvilauad VI* (1902), s. 1—32, avhandlar Reiman bl. a. böndernas i allmänhet upprörda stämning och deras hållning till den svenska regeringen under det nordiska kriget.

I artikeln *Bengt Gottfried Forselius, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album III*, s. 7—52, skildrar Reiman denne för den estniska folkskolans och skriftspråkets utvecklingshistoria så betydelsefulla mans liv och verk. Medan vi lämna Reimans mindre uppsatser ur räkningen framhäva vi så mycket starkare hans översikt av den svenska tiden i hans *Eesti ajalugu* (Estlands historia) som trycktes i K. O. L i n d e q u i s t s *Üleüldine ajalugu* (Allmän historia) 1903—1911 (2. upplagan som självständig bok Tallinn, 1920). Reimans *Eesti ajalugu*, som till största delen hämtar sitt material från tysk-baltiska historiker, är skriven ur

det estniska folkets synpunkt. Denna inställning, som avviker från de tysk-baltiska historikernas, vilka skrivit landets historia huvudsakligen sedd från den baltiska adelns synpunkt, har satt Reiman i stånd att se skilda tilldragelser i ett nytt ljus samt att behandla företeelser och förhållanden (t. ex Karl XI:s reformer) rättvisare och mera opartiskt än balterna ha gjort.

Vid undersökningen av de estniska böndernas levnadsförhållanden under den svenska tiden tror sig Reiman kunna fastslå en särskild välvilja från den svenska regeringens och de svenska konungarnas sida gentemot lantbefolkningen, i varje fall, menar han, var böndernas ställning under hela det svenska skedet gynnsammare än under den föregående ordens- och polska tiden. Sin idealiserande uppfattning av den svenska tiden som en för bönderna god tid grundar Reiman på detta felaktiga påstående, vilket i sin tur bottnar i bristande källmaterial rörande böndernas ställning under den svenska tiden, i otillräcklig kännedom om tillståndet under ordens- och polska tiden samt slutligen vilar på vissa psykologiskt betingade fördomar. Som vi se, står Reimans uppfattning nära den folkliga men är ännu mer kategorisk och absolut än denna.

Denna av Reiman givna helhetsuppfattning bestämde för tre årtionden framåt den estniska intelligensens inställning till den svenska tiden. Delvis gäller den ännu i dag för den äldre generationen som ett historiskt credo. Hur djupa rötter denna idealiserande uppfattning av den svenska tiden slagit i bildade kretsar, visa de livliga protester, som avgavos, när för några år sedan den yngre generationen av estniska historiker, stödd på de nyare specialundersökningarnas resultat, vågade påvisa den Reimanska uppfattningens felaktighet, framhålla hur relativa begreppen gott och ont äro, hur de estniska böndernas levnadsvillkor från medeltidens slut undan för undan försämrades — också under det svenska väldet — och att man på grund av Karl XI:s reformer icke kan förhålliga hela den svenska tiden. Med en sådan ur den föregående historieuppfattningens synpunkt kättersk mening framträdde inför offentligheten först J. V a s a r med två programmatiska artiklar i generaliserande form: *Rootsi aja senisest uurimisest ja edaspidistest uurimisülesannetest, eriti Liiivimaal* (Om den hittillsvarande forskningen rörande den svenska tiden och framtida forskningsuppgifter på detta område, särskilt i Livland.) *Ajalooline Ajakiri* IX (1930), s. 27—36, och „*Halb*“ *poola ja „hea“ rootsi aeg* (Den ”dåliga” polska och den ”goda” svenska tiden), *Olion* I (1930) nr. 8. Vasar betonar i dessa artiklar nödvändigheten av att estniska historiker bearbeta de särskilda problemen rörande den svenska tiden, varnar för överilade slutsatser samt ger uttryck åt den åsikten, att man ännu ett par decennier måste nöja sig med Reimans uppfattning av den svenska tiden. Ty icke blott det estniska bondeståndets av de tysk-baltiska forskarna försummade historia utan även

till stor del hela den inre politiska utvecklingen under den svenska tiden och, liksom H. Sepp betonar¹⁾, krigshistorien, behöva en ingående bearbetning genom specialundersökningar. Som vi i det följande skola se, var det dock just Vasar själv, som avvek från denna ståndpunkt och skyndade sig att ge det estniska folket en ny framställning av den svenska tiden.

När vi nu vända oss till de under Estlands självständighetstid utgivna undersökningarna rörande den svenska tiden så må i första rummet nämnas H. Kruus—på estniska och svenska språket publicerade: *Allmän översikt av den svenska tiden i Estland*, Estland-Sverige (Tallinn, 1929). En ivrig utforskare av de krigshistoriska och utrikespolitiska frågorna under den svenska tiden är docenten H. Sepp. Hans största och värdefullaste arbete är doktorsavhandlingen *Narva piiramine ja lahing a. 1700* (Narvas belägring och slaget vid Narva år 1700) Tallinn, 1930, XVI + 342 sidor. Ehuru slaget vid Narva är ett tämligen ofta behandlat och av svenska forskare särskilt ingående studerat ämne, ger Sepp i sitt verk dock en rad nya fakta och synpunkter. Hans behandling av ämnet har särskilt dragit nytta av, att han betraktar slaget vid Narva i sammanhang med det allmänna politiska och ekonomiska läget i Balticum. Han korrigerar storleksuppgifterna av de i slaget deltagande truppstyrkorna, särskilt vad ryssarna beträffa, studerar de svenska truppernas sammansättning och deras marsch mot Narva samt fördjupar sig i det dittills alls icke behandlade problemet om de svenska truppernas proviantering. Genom att reda ut detta intressanta spörsmål har författaren givit en klar bild av landets ekonomiska bärkraft. Vad själva slaget vid Narva beträffar, så behandlar Sepp detta i intimt samband med den föregående långa belägringen av staden och med ryssarnas krigsåtgärder i Estland. Allt detta har gjort det möjligt för Sepp att bättre, än man förut kunnat, förstå slaget. Särskilt övertygande gör författaren gällande, att den ryska kapitulationen skedde i två etapper. I slutkapitlet fastställer han med stor saklighet följderna av ryssarnas svåra nederlag. Genom att Sepp i sin avhandling också i större utsträckning begagnat sig av ryskt källmaterial har han kunnat beriktiga åtskilliga misstag, som gjorts av svenska forskare.

I en annan uppsats *Hermann Poorteni kirjad kui huvitav lisaaine Narva piiramise ja lahingu uurimiseks* (H. Poortens brev som intressant bidrag till studiet av belägringen av och slaget vid Narva) *Ajalooline Ajakiri* I (1922), s. 81—96, klarlägger Sepp betydelsen av nämnde köpmans brev (från 5. augusti 1700 — 13. december 1701). I artikeln *Rootsi sõjaväe komplekteerimisest eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse*

¹⁾ H. Sepp, *Meie sõjaajaloo seniseist saavutustist ja tuleviku ülesandest*. *Ajalooline Ajakiri* X (1930), s. 19—27.

lõpul ja Põhjasõja ajal (Om kompletteringen av den svenska hären med ester och finnar mot slutet av Karl XI:s regering och under det nordiska krigets tid.) Södur IX (1927), s. 488—493, och *Eesti sõjaväeosad ja Tartu kaitse aastal 1704* (De estniska truppdelarna och försvaret av Tartu år 1704), Södur XV (1933), s. 259—65, klarlägger Sepp de estniska soldaternas numerär och deras betydelse för den svenska hären. Ryssarnas härjningståg samt deras framgångar på grund av sin övermakt och de lokala svenska stridskrafternas svaghet 1701—1703 behandlar Sepp i uppsatserna *Boris Šeremetjevi rüüsteretk Liivimaale 1701 ja 1702. a.* (Boris Scheremetjevs härjningståg till Livland 1701 och 1702), Södur XIII (1931), s. 807—813, 821—835, och *Boris Šeremetjevi rüüsteretked Eesti- ja Liivimaale 1703* (B. S:s härjningståg till Est- och Livland 1703), Södur XIV (1932), s. 694—698. I sin på tyska skrivna undersökning *Zar Peters Kriegsplan gegen Est-, Liv- und Finnland für das Jahr 1704*, Sitzungsber. d. gelehrten estnischen Gesellschaft 1931 (Tartu 1932), s. 49—89, visar H. Sepp, med vilken seghet tsar Peter fasthöll vid sina krigsplaner på Est-, Liv- och Finland, trots konung Augusts alla ansträngningar i motsatt riktning. Det framgår av Sepps arbete, att tsaren i full uträkning nämnda år realiserade sin krigsplan beträffande Est- och Livland, under det att det planerade angreppet mot Finland inhiberades. De trupper, som sänts mot Kexholm, dirigerades i stället mot Estland. Som orsak härtill antager Sepp, att tsaren fått under rättelse om att Sverige koncentrerat större stridskrafter i Estland för att slå tillbaka de ryska angreppen. De svenska stridskrafterna visade sig dock vara för svaga, och tsaren kunde, som redan nämnts, förverkliga den centrala delen av sin stridsplan, i det att han erövrade de strategiskt viktiga fästningarna Narva och Tartu.

Av andra forskares undersökningar rörande det nordiska kriget kan här nämnas A. Sooms sakliga uppsats *Saaremaa kaitse organiseerimine 1700. a. esimesel poolel* (Organisationen av Ösels försvar under förra hälften av år 1700), *Kaitse Kodu XI* (1930), s. 1292—1301, och N. Treumuths (N. Loone) *Patkuli küsimus Riia konvendil 1700. a. juuni- ja juulikuus* (Fallet Patkul på konventet i Riga juni och juli år 1700), *Ajalooline Ajakiri VI* (1927), s. 129—144, 185—204. Efter att inledningvis ha framlagt orsakerna till inkallandet av konventet, och framhållit hurusom adeln — efter att först ha vägrat — gick med på att underteckna den av Dahlberg författade deklARATIONEN, i vilken det livländska ridderskapet tog avstånd från Patkul, gör författaren gällande, att Dahlberg i den avtvingade deklARATIONEN fick ett vapen i kampen mot den antisvenska utlandspropagandan och mot Patkuls verksamhet, samt att den därtill bidrog att rehabilitera den svenska politiken i Livland. Såsom det lyckats författaren att föra i bevis, utnyttjades redan mycket snart denna

mot Patkul riktade deklaration i den dåvarande halvofficiella polemiken rörande orsakerna till det stora nordiska krigets utbrott. I detta sammanhang kan även nämnas den lilla skriften *Johann Reinhold Patkul*, Tallinn 1920, 56 s., av Helm i N e g g o, fastän den i Patkul-frågan kommer med föga nytt.

Värdefulla bidrag till det nordiska krigets historia utgöra följande av professor A. R. C e d e r b e r g publicerade mindre källfragment: *Dokument aastast 1700 poolakate ja sakslaste hävitamisretke kohta Liivimaal* (Ett dokument till sachsarnas och polackernas härjningståg till Livland år 1700) Ajalooline Ajakiri II (1926), s. 19—28; *Vene vangide jutustus Erastvere lahingust 30. detsembril 1701* (En rysk fånges berättelse om slaget vid Erastvere 30 december 1701) Ajalooline Ajakiri I (1922), s. 66—69, och *Einige Briefe von Adrian Virginius an den Generalgouverneur in Riga, Graf Erik Dahlberg*, Sitzungsber. d. gelehrten estnischen Gesellschaft 1921 (Tartu, 1922), s. 41—51. En komplettering av den sistnämnda skriften utgör A. O i n a s'i Ajalooline Ajakiri IX (1930), s. 69—71, publicerade *Adrian Virginiuse kiri Erik Dahlbergile* (Adrian Virginius' brev till Erik Dahlberg). Befolkningens i Tallinn lojalitet mot svenskarna behandlar G. R a u c h i uppsatsen *Tallinna kirjad Karl XII-dale ja Peeter Suurele 4-dast oktoobrist a. 1710* (Staden Tallinns brev till Karl XII och Peter den store den 4 oktober 1710), Ajalooline Ajakiri III (1924), s. 126—140.

1500-talets krigshistoria behandlar H. S e p p i sin uppsats *Põhjamaade 25-aastase sõja lõpuperiood ja mõlemate võitlevate poolte taktika ja strateegia* (Det nordiska 25 års krigets slutperiod samt de stridande parternas taktik och strategi), Sõdur XVI (1932), s. 18—21, 69—74, samt O. V a r e s i sin artikel *Vene salakuulajad Liivimaal 1576—1579* (Ryska spioner i Livland under åren 1576—1579), Sõdur XIII (1931), s. 636—640.

Striderna mellan Sverige och Polen om makten i östra Transbalticum utgör stoffet till följande undersökningar. I artikeln *Narva sündmused 1599. a. sügisel* (Tilldragelserna i Narva hösten 1599), Ajalooline Ajakiri X (1931), s. 177—186, visar N. T r e m u t h (N. L o o n e), hur det estländska ridderskapet och de högre makthavande under intryck av hertig Karls segrar i Finland började att svikta i sitt förhållande till Sigismund, och att stadsbefolkningarna och garnisonerna redan offentligt sympatiserade med Karl. I Narva tog sig detta motsatsförhållande särskilt kraftiga uttryck. I oktober gjorde sålunda garnisonen i Narva myteri på grund av ståthållaren Üxkulls alltför polskvänliga hållning och soldens oregelbundna utbetalning samt överlämnade staden i hertig Karls händer. I en studie *Rootsi-Poola sõda Liivimaal 1600. a. ja 1601. a. alul* (Det svensk-polska kriget i Livland år 1600 och i början av år 1601), Ajalooline Ajakiri XI (1932), s. 1—15, 99—110, 140—148, analyserar H. S e p p orsakerna till svenskarnas snabba

framgångar. Han finner, att dessa dels äro att söka i de i Livland opererande polska stridskrafternas svaghet, dels i den livländska adelns allt större svenskvänlighet. De svenska trupperna föregingos av agenter, vilka övertalade adeln att övergå till svenskarna. Just genom den livländska adelns förädriska handlingssätt mot Polen synes flertalet av de livländska fästningarna och slotten ha fallit i svenskarnas händer. Samma krig behandlar H. Sepp i ännu en artikel *Rootsi-Poola sõda Eesti- ja Liivimaal 1601—1604* (Det svensk-polska kriget i Est- och Livland 1601—1604), Södur XI (1929), s. 591—596.

Slutligen må icke förglömmas H. Sepps uppsats i det på svenska och estniska utgivna samlingsverket "Estland-Sverige" (Tallinn, 1929) *Estlands historiska del i Sveriges försvar samt Estlands försvar under den svenska tiden*.

Av de arbeten, vilka behandla landets inrepolitiska förhållanden, kan framför allt nämnas J. Vasars doktorsavhandling *Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684* (*Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XX, 2 och B XXII, 2*), Tartu (Dorpat) 1930—31, XXVII + 400 s. Denna undersökning sysselsätter sig framför allt med den livländska reduktionens politiska förhistoria. Genom sin framställning av reduktionsplanernas utveckling, börjande med tanken på en fjärdepartsräfst i Livland, visar författaren övertygande, att godsreduktionen icke var betingad av Karl XI:s medvetna avsikt att bryta den livländska adelns politiska och ekonomiska maktställning utan bottnade i statsfinansiella och fiskala hänsyn. Det lyckas nämligen författaren att på grundval av ett givande arkivmaterial klargöra, att adeln mot ett visst materiellt vederlag — medgivandet av en kontribution till regeringen — skulle ha kunnat undgå att fråntagas sina gods. Blott det hårdnackade motstånd, varmed adeln mötte konungens krav på en pekuniär engångsavgift till statens hjälp, förmådde Karl XI att i Livland genomföra en reduktion *per modum mandati*¹⁾. Konungens försök att komma överens med adeln i reduktionsfrågan och dessa försöks misslyckande studerar J. Vasar i artikeln *Mõisatereduksiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval* (Frågan om godsreduktionen på den livländska lantdagen 1681), Ajalooline Ajakiri VII (1928), s. 65—81, 113—135.

Den i intimt samband med godsreduktionen stående frågan om agrarlagstiftningen under Karl XI, speciellt till förbättring av böndernas ekonomiska och rättsliga förhållanden, behandlas av H. Sepp i uppsatsen *Talupoegade kaitse Rootsi aja lõpul, eriti Liivimaal* (Bondeskyddet under slutet av den svenska tiden,

¹⁾ I detta sammanhang är det icke möjligt att närmare ingå på bokens innehåll, istället hänvisas till R. Liljedahls sakliga recension i *Historisk tidskrift*. LII (1932); s. 238—244.

framför allt i Livland), Ajalooline Ajakiri VIII (1929), s. 75--83, 133--156, 187--212 (även separat som *Academicae Societatis Historicae scripta et opuscula VI*, Tartu 1929, 59 s.) samt likaledes av J. V a s a r i uppsatsen *Karl XI talupoegadekaitse väljakujunemine Läävimaal a. 1681—1684* (Utformningen av grunddragen till Karl XI:s bondeskydd i Livland 1681—1684), Ajalooline Ajakiri X (1931), s. 1—14, 65—78, 129—143. De båda studierna komplettera varandra, ty under det att J. Vasar uppehåller sig vid de faktiska grunderna till och utvecklingen av åtgärderna till böndernas skydd, betraktar Sepp samma fråga på grundval av de gällande förordningarna. I sin artikel *Märkmeid talurahva õigustliku ja majandusliku seisundi kohta Liivimaal Rootsi valitsusaja ajal* (Till bondebefolkningens rättsliga och ekonomiska läge i Livland vid början av det svenska väldet), Ajalooline Ajakiri X (1931), s. 193—213, tror sig A. P e r a n d i kunna leda i bevis, att de livländska böndernas sociala och ekonomiska läge redan i början av den svenska tiden starkt försämrades. E. T e n d e r ger i sin uppsats *Lisandeid talupoegade maata võõrandamise kohta Rootsi ajal* (Några bidrag till frågan om bondeförsäljningar utan jord under den svenska tiden), Ajalooline Ajakiri XII, (1933), s. 234—237, nya dokumentariska belägg för, att bönderna under 1600-talet såldes även utan medföljande jord. O. L i i v behandlar i artikeln *Eestimaal talunikukude palve ja kaebekiri kuningas Karl XI 1684. a.* (De estniska böndernas klagomål inför konung Karl XI 1684), Ajalooline Ajakiri VIII (1929), s. 153—165, i sammanhang med här publicerade dokument de estniska böndernas svåra läge under reduktionsperioden. I samband med dessa arbeten må nämnas prof. J. U l u o t s' uppsats i samlingsverket *Estland-Sverige (Tallinn, 1929) Om det svenska inflytandet på de estniska domstols- och sociala förhållandenas utveckling*. Av rättshistoriska bidrag må dessutom anföras två uppsatser av A. P e r a n d i — *Rooma õigus subsidiaarõigusena Eestimaal Rootsi ajal* (Den romerska rätten som subsidiärrätt i Estland under den svenska tiden), *Õigus XII* (1930), s. 49—66, och *Kohtute arhiivid Eestimaal maaõigusse kuuluva kriminaalõiguse uurimuse allikana Rootsi ajal* (Domstolsarkiven som källa till utforskandet av den estniska landsrättens straffrätt under den svenska tiden), *Õigus XV* (1934), s. 120—134.

Av kolonisationshistoriska arbeten, vilka behandla det under krigstiderna förrödda landets nyuppodling och den roll, som utifrån invandrade kolonister spelade vid denna process, kan anföras J. V a s a r s artikel *Eestlaste tõuline kujunemine ajaloolisel ajal* (Esternas rasutveckling i historisk tid) i tidskriften *Olion II* (1931), nr. 1—2 samt samme författares arbete *Soome asustusest Eestis XVII sajandi keskel* (Till frågan om den finska kolonisationen i Estland under mitten av 1600-talet), *Eesti Kirjandus XXV* (1931), s. 549—567, 639—652. Stödjande sig på

uppgifterna i de svenska revisionsböckerna ger J. V a s a r i dessa uppsatser en intressant statistik av immigranternas procenttal och deras nationella ursprung. Särskilt talrika voro finnarna. I den andra av de nämnda uppsatserna gör författaren orsakerna till finnarnas utvandring till Estland föremål för ett närmare studium. Han finner, att en del av finnarna stamma från de livländska militärkolonierna; flertalet av de finska kolonisterna hade likväl utvandrat till Estland för att undgå den i Finland gällande värnplikten, ehuru de därvid förvandlades till livegna från att ha varit fria bönder. Bönderna i Estland voro nämligen icke skyldiga att inträda i militärtjänst. I sin lokalthistoriskt orienterade, värdefulla studie *Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII sajandi esimese veerandini* (jämte tyskt referat: Die russische Siedlung in Allentacken bis zum ersten Viertel des 18. Jahrhunderts), Tartu 1929, 128 s., undersöker O. L i i v ryssarnas inträngande på estnisk mark i de nordöstra delarna av landet mot slutet av 1500- och i början av 1600-talet. Han behandlar ingående de på detta sätt uppkomna ryska koloniernas ekonomiska och religiösa liv samt Allentackens administrativa författning under den svenska tiden.

Vad handelshistorien beträffar, kan nämnas den på svenska och estniska publicerade översikten av O. L i i v *Estlands kommersiella förbindelser med Sverige (under 1500- och 1600-talet)* i det ovan nämnda samlingsverket Estland-Sverige. Samme författares uppsats *Iseloomustisi Tallinna-Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul ja Eesti kolonidest Soomes* (Karaktäristik av handelsförbindelserna mellan Tallinn och Finland huvudsakligen vid 1600-talets slut och den estniska kolonisationen i Finland), Ajalooline Ajakiri VIII (1929), s. 1—15, 61—75, visar, hur livlig handelsförbindelsen var mellan Tallinn och Finland. Författaren understryker betydelsen av den finska marknaden för de tallinnska köpmännen, samt förtecknar handelsartiklar, varupris och de handeln reglerande tullbestämmelserna etc. I det Liiv här karaktäriserar det ömsesidiga varuutbytet mellan de estniska och finska kustbönderna sysselsätter han sig också med frågan om de till Finland flyktade esternas kolonier i Finland. I artikeln *Ühest suurprotsessist XVII sajandi lõpul* (Om en jätteprocess vid 1600-talets slut), Ajalooline Ajakiri XI, (1932), s. 129—140, behandlar O. L i i v den process, som följde på en av bönder, delvis med understöd av adliga, verkställd plundring av ett på Estlands nordkust strandat holländskt handelsfartyg. Att lanthandel och förköp stodo i sitt flor under slutet av 1600-talet trots regeringens förbud och städernas motåtgärder visar O. L i i v i sin kulturhistoriskt mycket innehållsrika artikel *Maakaubandusest ja ülesostust Eestis rootsi aja lõpul* (Om lanthandel och förköp i Estland under slutet av den svenska tiden), Ajalooline Ajakiri XIII (1934), s. 1—16.

För kännedomen om den stora hungersnöden i Estland och den därav förorsakade ekonomiska nedgången under 1600-talets sista år lämna två uppsatser av O. Liiv värdefulla bidrag — *Linnad ja maarahvastik Eestis suure näljaaja kriisikuudel* (Städerna och lantbefolkningen i Estland under den stora hungersnödens kris månader), „Kultuuri ja teaduse teilt“, (utgiven av studentföreningen „Veljesto“, Tartu 1932), s. 80—91, och *Rõuge oludest suure nälja ajal* (Om tillståndet i Rõuge under den stora hungersnödens tid), Eesti Kirjandus XXVI (1932), s. 514—521. I den förstnämnda av dessa artiklar skildrar Liiv den växande hungersnöden i stad och på land (1695—1697) och de delvis misslyckade, delvis resultatrika försök, som de svenska maktägande gjorde för att hjälpa de nödlidande. I allmänhet lyckades det endast i mycket ringa utsträckning att bringa hjälp. Som särskilt svårt skildrar författaren läget för den lantbefolkning, som i stora skaror sökte sin tillflykt till städerna utan att där dock finna undsättning eller hjälp. Som kris månader betecknas de sista månaderna år 1696 och de första år 1697.

Med den andliga kulturens yttringar under den svenska tiden gör oss professor J. Köpp bekant med sitt bidrag i samlingsverket Estland-Sverige *Den svenska tiden och Estlands andliga kultur*. Universitetets historia under den svenska tiden beröres av prof. A. R. Cederberg i hans lilla studie *Mõnigaid jooni Tartu-Pärnu ülikooli ajaloo* (Några drag ur Tartu-Pärnu-universitetets historia) Ajalooline Ajakiri VI (1927), s. 1—11, 65—80. En särskilt intensiv bearbetning rönt Tartu universitetets historia med anledning av lärosätets 300-årsjubileum. Av de med anledning härav publicerade arbetena må i främsta rummet nämnas den av J. Vasar redigerade och med en av honom på estniska och tyska skriven historik av Academia Gustaviana inledda verket *Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. — Quellen zur Geschichte der Universität Tartu (Dorpat). I. Academia Gustaviana* (Acta et commentationes universitatis Tartuensis (Dorpatensis) C XIV), Tartu, 1932, LXXIX + 236 s. samt densammes *Tartu Ülikool 1632—1932* (Tartu Universitet 1632—1932), Eesti Kirjandus XXVI (1932), s. 257—266. Som ett komplement härtill kan betraktas samme författarens uppsats *Üliõpilaskond Tartu-Pärnu rootsiaegses Ülikoolis* (Studenterna vid Tartu-Pärnu svenska universitet), som utkom i det av Vasar redigerade samlingsverket *Tartu üliõpilaskonna ajalugu* (Tartu-studenternas historia, Tartu 1932), s. 1—14.

Den med anledning av universitetsjubileet utgivna publikationen *Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal* (Den teologiska fakulteten under den svenska tiden), Usuteadusline Ajakiri 1932, Lisa-vihk nr. III, innehåller följande bidrag: J. Köpp, *Tartu Rootsi ülikooli asutamise ja arengust* (Det svenska universitetets i Tartu grundande och utveckling); H. B. Rahamägi, *Usulisi*

jooni ja momente Tartu Rootsi ülikooli üldises struktuuris ja ilmes (Religiösa drag och moment i det svenska universitetets i Tartu struktur och prägel); O. Sild, *Tartu Rootsi ülikooli korraldus ja töö* (Det svenska universitetets i Tartu organisation och arbete); O. Sild, *Tartu (ja Pärnu) rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna suhe ja tähendus praegusaegsele* (Om betydelsen av den teologiska fakulteten vid Tartu-Pärnu-universitetet för den nuvarande teologiska fakulteten); A. Bulmerincq, *Orientalistika õpingud Tartu rootsiaegses ülikoolis* (De orientalistiska studierna vid svenska universitetet i Tartu); och *Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli usuteaduskonna õppejõud, nende elukäik ja tegevus* (De teologiska lärarkrafterna vid Tartu svenska universitet, deras levnadslopp och verksamhet). Med undantag av den förstnämnda artikeln äro alla dessa uppsatser försedda med resuméer på tyska.

I samband med universitetets minnesfest utkom dessutom tre arbeten av F. r. P u k s o v behandlande det svenska universitetets tryckeri, bibliotek och bokhandlare. Dessa voro: *Tartu ja Tartu-Pärnu rootsiaegse ülikooli trükikoda* (med ett tyskt referat: Die Universitäts Buchdruckereij in Dorpat und Pernau zur schwedischen Zeit), Tartu 1932, (2) + 100 s (= Akadeemilise kirjandusühingu toimetised IX); *Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit*, Sitzungsber. d. gelehrten estnischen Gesellschaft 1931 (Tartu 1932), s. 252—282; och *Raamatu kauplemisest rootsi ajal Tartus ja Pärnus, eriti akadeemia raamatukauplejaist* (Om bokhandeln i Tartu och Pärnu under den svenska tiden, framför allt akademibokhandlarna), Ajalooline Ajakiri XI (1932), s. 88—98. — A. P u k s o v s andra arbeten kan nämnas han ytterst innehållsrika *Eesti raamatu arengulugu* (Den estniska bokens utvecklingshistoria. — Arbetet är försett med ett tyskt referat: Entwicklungsgeschichte des Buchgewerbes und der Bibliographie in Estland), Tallinn, 1933, 188 s.: här behandlas även tryckeri- och bokhantverksförhållanden under den svenska tiden. Samme författares *Die Buchdrucker Brendecken in Estland*, Gutenberg Jahrbuch 1934, behandlar Estlands boktryckarkonst under det svenska skedet.

Den svenska tidens arkivväsen och de dåtida historieskriivarnas begagnande av arkiven skildrar O. Liiv i den intressanta artikeln *Über die Archive und deren Benutzung in Estland zur schwedischen Zeit*, Sitzungsber. d. gelehrten estnischen Gesellschaft 1929 (Tartu 1931), s. 126—157. En översikt av de i Estland befintliga kartorna från den svenska tiden ger Helene Treial i uppsatsen *Einige Daten über die Landkartensammlung des Estnischen Staatszentralarchivs*, Sitzungsber. d. gelehrten estnischen Gesellschaft 1931 (Tartu 1932), s. 158—175.

Vad skollivet i Estland under den svenska tiden beträffar; så kan nämnas den av den svenske forskaren F. Westling

på estniska publicerade artikeln *Mõned lisandused Tallinna doomkooli ajaloole*, (Några bidrag till domskolans historia i Tallinn), *Ajalooline Ajakiri* II (1923), s. 1—11, 55—66, 99—104. I festskriften *Tallinna linna poeglaste humanitaargümnaasium 1631—1931* (Tallinns stads humanistiska gymnasium för gossar 1631—1931) Tallinn, 1931, 104 s., behandlar J. Jensen denna Tallins näst äldsta läroanstalts historia, som, grundad av Gustav II Adolf, med anledning av sitt 300-årsjubileum om döptes till 'Gustav Adolfgymnasium'. — I tidskriften *Eesti Kirjandus* XXVIII (1934), s. 219—233 har O. Liiv publicerat den första delen av en undersökning, som skildrar grundandet av den estniska folkskolan vid 1600-talets slut, under titeln: *Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloole XVII sajandi lõpul* (Bidrag till den estniska folkskolans historia under slutet av 1600-talet). A. Soom behandlar i sin uppsats *Saaremaa haridusolud Põhja sõja ajal* (Bildningsväsendet på Saaremaa vid tidpunkten för det nordiska kriget), *Ajalooline Ajakiri* VIII (1929), s. 121—135, skolförhållandena på Saaremaa (Ösel) i början av 1700-talet.

De för förståelsen av den estniska folkskolans utveckling så betydelsefulla kyrkliga förhållandena i Estland under den svenska tiden ha i någon mån försumrats av de estniska historikerna. Här kunna vi blott nämna en uppsats av professor O. Sild, *Liivimaa kiriku sinod Tartus a. 1693* (Den livländska kyrkosynoden i Tartu 1693), *Usuteadusline Ajakiri* IV (1929), s. 1—12.

Av lokalhistoriska arbeten av större värde är O. Liivs uppsats *Lisandeid Rakvere ajaloole Rootsi aja lõpul* (Bidrag till Rakveres (Wesenbergs) historia under slutet av den svenska tiden), *Ajalooline Ajakiri* VI (1927), s. 144—164 av intresse. Författaren publicerar här ett fullständigt namnregister över stadens innevägnare år 1699 och karakteriserar stadens ekonomiska och kulturella liv såsom typiskt för en dåtida estnisk småstad. I tidskriften *Ajalooline Ajakiri* XIII (1934), s. 16—25 inleder A. Soom studiet av förhållandena i Narva med uppsatsen *Jacob Fougdt'i tegevus Narva bürgermeistrina (aa. 1644—1653)* (Jacob Fougdts verksamhet som borgmästare i Narva 1644—1653). Av andra stadhistoriska arbeten kan nämnas professor P. Treibergs *Tartu linn Rootsi ajal 1625—1704* (Staden Tartu under den svenska tiden 1625—1704. — Uppsatsen är försedd med ett franskt och ett tyskt referat.) i samlingsverket "Tartu" (Tartu, 1927), s. 59—97. Av lokalhistoriska bidrag kunna dessutom nämnas de historiska kapitlen i det stort anlagda samlingsverket "Eesti", en landskapsvis bedriven geografisk, ekonomisk och historisk beskrivning av hela landet. Särskilt värdefulla har kritiken funnit de historiska kapitlen i de tre sist publicerade banden vara, nämligen Pärnumaas historia av

H. Sepp, Valgamaas av R. Kenkmann och Saaremaas av E. Blumfeldt.

Sedan vi nu avslutat vår översikt av den historiska litteratur, som behandlar specialfrågor, vilja vi till slut i korthet rikta vår uppmärksamhet på den senaste allmänna översikten av den svenska perioden i Estlands historia. *Eesti Rahva Ajalugu* (Det estniska folkets historia), utgiven av J. Libe, A. Oinas, H. Sepp och J. Vasar, som började utkomma 1932, har just nått fram till att behandla det stora nordiska kriget (häfte 6—9). Den del, som behandlar den svenska tiden, är huvudsakligen författad av J. Vasar (endast de krigshistoriska delarna ha utarbetas under medverkan av H. Sepp). Huvudvikten av framställningen har lagts på det estniska folket nära liggande problem av rätthistorisk, ekonomisk och socialhistorisk natur. Ingående behandlas även de kolonisationshistoriska frågorna, vars lösande äro av stor vikt för att riktigt fatta detta på krig så rika skede av den estniska historien. Beträffande uppskattningen av den svenska tiden kommer Vasar till den slutsatsen, att man ur det estniska folkets synpunkt icke har någon särskild anledning att idealisera detta skede. Varken de svenska konungarna eller den svenska regeringen visade de estniska bönderna någon särskild vänlighet. De upphörde genast med sina försök att förbättra böndernas läge, så snart politiska förhållanden gävo anledning därtill. Vasar understryker dock, att den hittillsvarande forskningen gått för långt, då den karaktäriserat de estniska böndernas rättsliga och sociala förhållanden som livegenskap. Enligt Vasar kan man betrakta de estniska böndernas dåvarande ställning i samhället som ett till det yttersta skärpt beroende (Hörighet). Fastän författaren högt skattar Karl XI:s insatser för en legalisering av dittills blott som sedvänjor gällande normer, betonar han dock, att dessa reformer icke lättade på böndernas ekonomiska tryck.

Även om åtskilliga av Vasars synpunkter synas vara för djärva och även om ett försiktigare övervägande och en grundligare prövning av det tillgängliga, stora arkivmaterialet varit av behovet påkallat, måste man dock med erkänsla framhålla denna nya skildring av den svenska tiden på grund av dess träffande och plastiska utformning av synteserna, vilka utan att rubbas kunna uppta även nya specialundersökningars resultat.

Allt det ovan omnämnda representerar blott ett visst urval av den estniska historieskrivningen angående svensktiden. För att ge intressenter möjlighet till närmare orientering i den estniska litteraturen om denna period må här till sist några bibliografiska uppslagsverk nämnas. För den äldre litteraturens vidkommande måste det av E. Blumfeldt och N. Loone redigerade *Bibliotheca Estoniae historica 1877—1917* nämnas, vars första del del redan utkommit av trycket, under det den del, som omfattar svensktiden, förmodligen utkommer hösten 1934.

Ett noggrant uppräknande av den under Estlands tillvaro som självständig stat utgivna historiska litteraturen erbjuda de av estniska lärda sällskapet från och med 1918 publicerade *Jahresberichte der estnischen Philologie und Geschichte* i sin historiska del. Hittills ha utkommit förteckningarna för åren 1918—1923 samt 1929. Av allmänna bibliografiska översikter, som samtidigt äro försedda med kortare anmärkningar rörande de uppräknade arbetenas innehåll, må omnämnas P. Treibergs: *La littérature historique estonienne, compte-rendu 1921—1927 och 1927—1930*, båda i *Bulletin de l'Information de science historiques en Europe Orientale I* (1928), s. 233—249, och III (1930), s. 133—154, samt H. Kruus *Développement et état actuel des sciences historiques estoniennes*, *ibidem* VI (1933).

REFERAAT.

Rootsi aeg eesti ajalookirjanduses.

Eesti ajalookirjanduse ennesesisevusaegsed saavutised rootsi aja uurimisel pole kuigi nimetamisväärsed. Möödunud sajandi lõpul rootsi aja viljelemist alustanud autorid tulid võhikutena ajaloo tööpõllule. Nende töömeetod oli puudulik, probleemi käsitus pinnaline, teemade valik juhuslik; peamiselt kirjutasid nad mitmesuguste ajalooliste mälestus- ja tähtpäevade puhuks. Enamuses jutustasid nad omis kirjutisis balti-saksa uurijate saavutisi rahvapärasest sõnastuses edasi eesti rahvale. Mida enam käesoleva sajandi sisse, seda enam tõuseb selliste kirjutiste käsituslik ja sisuline tase. Haripunkti saavutas iseseisvuseelne eesti ajalookirjandus W. Reimani töödega. Eriti suure väärtusega on W. Reimani teiste rootsiaja haridus- ja kultuuriloolisi olukordi käsitlevate kirjutiste kõrval ta „Eesti ajaloo“ rootsi aega käsitlev osa, mis määras mitmeks aastakümneks ära terve Eesti rahva suhtumise rootsi aega ja ammutas uut toitu eestlaste traditsioonilisele käsitusele rootsiajast kui vanast heast ajast.

Eesti iseseisvumine ja rahvusliku ülikooli rajamine alles andis meile eeldused rahvusliku ajalooteadusliku kirjanduse arendamiseks. Peagi selgus, et rootsiaja õigeks mõistmiseks on hädavajaline süvendatud uurimuste teostamine eriprobleemide alal. Selles suunas meie iseseisvuseagne teaduslik rootsiaega käsitlev ajaloouurimus areneski. Nüüd on möödunud poolteist aastakümnet tugevat ja pidevat tööd. Nagu käesoleva kirjutise rootsikeelses osas loendatud artiklitest, mis pakub siiski ainult valiku, näeme, on eesti ajaloolased selle suhteliselt lühikese aja kestel annud terve rea lühemaid ja pikemaid väärtuslikke eriuurimusi, mis käsitlevad väga mitmesuguseid rootsiaegseid sünd-

musi ja eluavaldusi. Erilist rõhutamist on leidnud aga agraar-, asustus-, kultuur- ja majandusajaloolised probleemid, kus keskseks teguriks oli eesti talurahvas. Nende uurimuste ja eesti uudsema rootsiaega vaatleva üldkäsitlemise põhjal avaneb meile rootsi aeg mitmeti täiesti uues, senisest erinevas valguses. Terve rida ajaloolisi töökspidamisi, millistest mõni oli juba kujunemas meie rahva ajalooliste vaadete raudvaraks (hea rootsi aja ülistamine), osutus ekslikuks. Uus käsitus ja uued sünteesid ja seisukohad rootsiaja kohta terves ta ulatuses ja selle ajastu üksikprobleemide kohta, mida iseseisvusaegne eesti ajaloo uurimus on juba suutnud pakkuda, on objektiivselt teaduslik ja püsiva väärtusega.

Äratrükk „Akad. Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatust 1934.“
Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaanne.

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1934.